

Олена Стадник

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського
кандидат історичних наук, доцент (Україна)

e-mail: elenast.mail@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9554-6975>

ResearcherID: <https://publons.com/researcher/3326872/elena-stadnyk/>

Наталія Кузьмінець

Вінницький державний педагогічний університет імені М. Коцюбинського
кандидат історичних наук, доцент (Україна)

e-mail: 1974natalika1@rambler.ru

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9939-2451>

ResearcherID: <https://publons.com/researcher/AAX-9522-2020>

**Становлення і розвиток Вінницького інструментального заводу як
віддзеркалення реалій радянської промисловості
(за матеріалами періодичних видань кінця 1940-х – початку 1980-х рр.)**

Анотація. Метою статті є висвітлення процесу заснування, становлення та розвитку Вінницького інструментального заводу та показ його діяльності через призму радянської преси. **Методологія дослідження** ґрунтується на використанні загальнонаукових (аналізу, синтезу, систематизації, узагальнення) і спеціально-історичних (історико-критичного, історико-порівняльного, проблемно-хронологічного, дискурс-аналізу, опрацювання документів) методів. Дослідження базується на універсальних принципах історизму, науковості, поліфакторності та системності. **Наукова новизна** роботи полягає у тому, що авторами вперше, на основі аналізу періодичних видань як джерела, розкрито різні аспекти функціонування Вінницького інструментального заводу в системі реалій розвитку радянської промисловості. **Висновки.** Вміщені на шпальтах радянських періодичних видань матеріали свідчать про безсумнівні позитивні результати у діяльності Вінницького інструментального заводу впродовж його існування. Це знайшло своє виявлення у значних досягненнях підприємства, налагодженні випуску конкурентоздатної продукції, вдосконаленню організації виробництва, його автоматизації, розвитку інфраструктури, покращенні умов праці та життя робітників. Ці досягнення всебічно висвітлювалися на сторінках періодичних видань. Однак радянська преса мала свою специфіку творення інформаційної картини про розвиток економіки СРСР, старанно ретушувала вади командно-адміністративної системи та її несприйнятливості до вимог часу. Шпальти газет наприкінці 1940-х – на початку 1980-х рр. були одним із майданчиків для демонстрації трудового подвигу радянських людей, формували громадську думку про переваги соціалістичного розвитку суспільства. Тим не менш, не зважаючи на заангажованість, пропагандистське забарвлення та шаблонність публікацій, інформація радянських ЗМІ дають змогу оцінити не лише здобутки у діяльності заводу, але й виявити недоліки та допущені прорахунки. Але, на нашу думку, ці хиби варто пов'язувати насамперед із особливостями розвитку загальносоюзної промисловості – слідуванням вказівкам «згори», необхідністю виконання планів чергових п'ятирічок, відставанням СРСР у науково-технічному прогресі, відсутністю ефективного зв'язку науки і виробництва, використанням застарілої техніки та технологій і залучення натомість «людського фактору» для виконання поставлених партійним та державним керівництвом завдань з підвищення продуктивності праці, збільшення кількості продукції та покращення її якості.

Ключові слова: Вінницький інструментальний завод, промисловість, виробництво, радянська преса, ідеологія, пропаганда, комуністична свідомість.

Постановка проблеми. Однією із складових машинобудівної та металургійної промисловості є інструментальна галузь. До Другої світової війни на теренах України вона розвинена майже не була. Стрімкий її злет відбувся у 50-х – 60-х рр. минулого сторіччя, коли державою взято орієнтир на задоволення потреб різних галузей промисловості і населення у відповідних інструментах. Поряд із такими гігантами загальносоюзного значення, як Московський завод «Фрезер», заводи у Оренбурзі, Томську, Новосибірську, Челябінську та Свердловську, споруджено підприємства в Україні та Білорусі. Найпотужнішим із них став Вінницький інструментальний завод, який перетворився в один з найбільш передових у радянській промисловості. Про його роботу, успіхи, передовий досвід, міжнародні відзнаки і

нагороди неодноразово публікувалися статті та повідомлення у засобах масової інформації. Тому періодична преса того часу є важливим джерелом для висвітлення усіх сторін діяльності Вінницького інструментального заводу (ВІЗу) та життя його працівників. Незважаючи на пропагандистський характер радянських видань, газети містили цінний фактичний матеріал, статистичні дані, описи багатьох визначних подій у житті заводу, біографії керівників підприємства, інтерв'ю з його працівниками. Матеріали про Вінницький інструментальний завод розміщувалися в основному у регіональних виданнях, однак про досягнення заводу писала і центральна преса. На шпальтах газет «Радянська Україна», «Робітнича газета», «Демократична Україна» і навіть «Відомостей Верховної Ради УРСР» друкувалися повідомлення про передові технології та експерименти, здачу в експлуатацію нових корпусів підприємства, конкурентоздатність його продукції, нагородження працівників. Однак тогочасна преса була насамперед засобом ідеологічної політики та інструментом радянської пропаганди. За допомогою ЗМІ створювався позитивний образ підприємства на тлі зростання промислового виробництва країни. Тому, на наш погляд, існує потреба у критичному осмисленні поданих пресою матеріалів та ретроспективному порівняльному аналізі фактичного стану промислового підприємства і його репрезентації у радянських ЗМІ.

Аналіз джерел та останніх досліджень. Для аналізу окремих аспектів заявленої проблеми важливе значення мають документи Державного архіву Вінницької області, зокрема, фонд Вінницького інструментального заводу [ДАВіО. Ф. 4784]. Це 80 одиниць зберігання, де міститься матеріал про створення підприємства, його підпорядкування вищим промисловим органам, структурні підрозділи та їх реорганізацію, кадровий склад заводу, асортимент продукції, яка випускалася. Однак як основне джерело дослідження були використані матеріали радянських центральних та регіональних періодичних видань – газети «Радянська Україна», «Робітнича газета», «Вінницька правда», «Вінницька газета», «Комсомольське плем'я» та ін. Їх вивчення та критичний аналіз сприяли визначенню особливостей функціонування заводу в контексті основних тенденцій розвитку промисловості СРСР кінця 40-х – початку 80-х рр., його здобутків і прорахунків, а також специфіку висвітлення діяльності заводу в газетній періодиці радянського суспільства з огляду її можливостей конструювання масової свідомості та ідеологічного впливу.

Що стосується історіографічних аспектів пропонованої теми, варто зазначити її малодослідженість. Переважна кількість праць обмежується загальною характеристикою проблематики. Сукупну картину розвитку промисловості цього періоду подають В. К. Баран і В.М. Даниленко [Баран & Даниленко, 1999], промисловості часу відбудови народного господарства – О. О. Тітіка [Тітіка, 2014]. Існують лише поодинокі статті, присвячені окремим підприємствам [Толстов, 2008], [Сушацький, 2011]; [Дубкова, 2010]. Про Вінницький інструментальний завод маємо книгу Л. Г. Степового [Степовий, 1996], яка містить велику кількість інформації про «внутрішню історію» підприємства, однак у більшості носить описовий характер, про що свідчить сама її назва «Вінницький інструментальний завод: Історичні нариси». Варто відзначити нарис Г. К. Стебновської [Стебновська, 1986] та статтю Н. Нестеренка [Нестеренко, 1999].

У сучасній історичній науці наявний значний корпус досліджень, присвячений засобам масової інформації означеного періоду, її ідеологічному впливу на маси та пропагандистській спрямованості [Колісник, 2008]; [Каганов, 2014]; [Рудий, 2017], зокрема, при висвітленні роботи різних промислових підприємств. Проте розвідок, у яких було б здійснено комплексний і системний аналіз пропонованої проблеми, наразі не представлено. Це обумовлює актуальність теми дослідження.

Метою статті є відтворення історії розвитку Вінницького інструментального заводу на тлі післявоєнних зрушень у радянській промисловості, визначення сукупності факторів та передумов застійних явищ виробництва, проведення порівняльного аналізу реального стану підприємства у 1950-х – на початку 1980-х рр. і концептуалітики публікацій у радянській пресі.

Виклад основного матеріалу. Розвиток суспільства безсумнівно залежить від його виробничих можливостей. У цій сфері пріоритетним напрямом СРСР з часів індустріалізації був розвиток важкої промисловості. Тому в період відбудови народного господарства після Другої світової війни пріоритетним визначався напрям по відновленню та подальшому піднесенню важкої індустрії, відродженню залізничного транспорту, вугільної, металургійної, хімічної промисловості. Програму відновлення економіки започаткувала постанова Раднаркому СРСР «Про невідкладні заходи з відбудови народного господарства в районах, визволених від німецько-фашистських окупантів», прийнята ще у серпні 1943 р. та «Закон про п'ятирічний план відбудови й розвитку народного господарства Української РСР на 1946–1950 рр.», ухвалений у серпні 1946 р. на VIII сесії Верховної Ради УРСР [Баран & Даниленко, 1999: 28]. Як одне із першочергових завдань розглядалося створення окремої інструментальної галузі промисловості для задоволення зростання потреби в металорізальних інструментах, яких не могли

забезпечити ветерани цієї галузі: московські, томський, свердловський та інші заводи. Уряд прийняв рішення про організацію нових інструментальних підприємств, серед яких два розташовувалися в Україні: у Львові та Вінниці. У резолюції Народного Комісаріату з верстатобудування від 10 грудня 1945 р. за підписом заступника народного комісара М. Челухова зазначалося: «З метою прискорення організації інструментального заводу у місті Вінниця – УРСР – пропоную Вам невідкладно командувати до м. Вінниці бригаду спеціалістів для дослідження будівель і споруд, переданих Наркомату верстатобудування, для організації інструментального заводу і складання проектного завдання промислового і житлового будівництва Вінницького інструментального заводу. Вказане проектне завдання надати мені на затвердження не пізніше 1 лютого 1946 року» [Смоляк, 1995 : 2]. У напівавруйнованій повоєнній Вінниці нараховувалося чимало споруд, де можна було розмістити обладнання. Миськівком запропонував на вибір будівлі трамвайного парку, педагогічного інституту та краєзнавчого музею. Однак будівники заводу обрали пустище поблизу Тяжлівського шосе, де до війни була розташована база облспоживспілки. Під час окупації частина її перетворена на склад, частина – переобладнана під конюшні. Саме ця територія приваблювала своєю незабудованістю, і з часом давала можливість розширювати підприємство. Рішенням від 12 січня 1945 р. для розбудови заводу та вирішення житлової проблеми майбутніх робітників міська влада відвела близько 12 га землі [Степовий, 1996 : 9]. Директором підприємства призначено О. Г. Красноюрченка. Але до кінця 1945 р. на заводі працювало всього 4 чол., які займалися розчисткою майданчика для будівництва [ДАВіО. Ф. 4784. Оп. 1. Спр. 5. Арк.5]. Датою створення підприємства вважають 5 серпня 1946 р., коли відбулася його державна реєстрація.

Статті про Вінницький інструментальний завод з'являються на шпальтах «Вінницької правди» теж із 1946 р. У номерах газети чітко окреслюються найближчі завдання, які стояли перед ще не народженим заводом. Передбачалося, що його «продукція йтиме для потреб промисловості всього Радянського Союзу». «В цьому році до ладу стане потужний механічний цех. Вже в четвертому кварталі ми повинні виготовити товарної продукції на 200 тис. крб. за незмінними цінами. Одночасно проходитиме будівництво другого механічного, ковальського, термічного цехів, гальванічного відділу, котельні, триповерхового просторого будинку, в якому будуть розташовані механічна, металографічна, хімічна та вимірна лабораторії і головна контора заводу. Буде прокладено і під'їзну колію. Після остаточного завершення будівництва завод вироблятиме інструменти різних розмірів і 24-х профілів. Серед них ручні і машинні розверстки, різці, фрези та інше», – звітував директор [Красноюрченко, 1946 : 2]. Однак починати розбудову доводилося у надзвичайно важких умовах. Не вистачало техніки, робочих рук, будівельних матеріалів – цегли, дерева, піску, цементу. Директор під час інтерв'ю зізнався, що «переважну більшість цих матеріалів ми повинні відшукати на місці» [Красноюрченко, 1946 : 2]. Як розповідали ветерани пізніше, їх звозили на санчатах, а «посеред заводської території розкладали вогнища, щоб погрітися і зварити їсти» [Козаченко, 1965 : 3]. Публікації представляли додання цих труднощів як трудовий подвиг, як виконання поставлених партією завдань про мобілізацію усіх сил виключно на досягнення спільної мети – відбудови. Газети писали про те, як група добровольців – Бутермович, Кушнір, Метель, Яблонський – зі своєї ініціативи поїхали до містечка Комаргород Томашпільського району, де після запеклих боїв залишилося багато пошкоджених німецьких автівок, і змогли відновити 16 машин. Така сама ситуація склалася після отримання перших верстатів, які доводилося перевозити від залізничного заводу лише одним трактором. Вкрай необхідних підйомних пристроїв просто не було, їх будували власними силами з місцевих матеріалів, знайдених на навколишніх полях та дорогах – старих труб, металообробку. Так, за допомогою старої лебідки, яку витягнули з Південного Бугу, вдалося встановити більше двохсот різноманітних механізмів.

Обладнання майбутній завод отримав німецького виробництва – фірм «Леве», «Фортуна» та «Пітлер». Однак вони надійшли до СРСР по репараціях і були настільки зношеними та застарілими, що для їх запуску вимагався ремонт. Керівні органи держави ігнорували досвід відновлення після війни економічного потенціалу країн Європи, відповідно до якого перевага надавалася технічному переобладнанню різних галузей промисловості, і Вінницький інструментальний завод був яскравим тому підтвердженням.

Ще однією проблемою, характерною для періоду відбудови, була нестача кваліфікованих спеціалістів і робітників. Перші інженерно-технічні працівники були дилетантами, не мали спеціальної освіти і досвіду роботи в інструментальній галузі. Крім головного інженера Мотайла Г. С. та головного механіка Бутримовича В. І. високої кваліфікації ніхто не мав, більшість робітників прийшли на підприємство ще в солдатських гімнастерках. Тим не менше на шпальтах газет містяться повідомлення про те, що «сюди після війни прибуло чимало кваліфікованих робітників після суворого випробування війни. І те, що вони після вимушеної перерви беруться за свою рідну справу, за роботу, про яку жагуче мріяли в суворі дні походів і боїв, – все це наповнює їх буденну працю особливим змістом, невимовною радістю. Будівництво

Вінницького інструментального заводу стало для них рідною справою, справою особистої честі» [Павлівський&Мартич, 1946 : 2]. Повідомлення цілком у дусі риторики радянської преси, яка формувала черговий стереотип у масовій свідомості – перевагу суспільного над особистим, індивідуальним. У контексті статті проглядається і нагадування про те, що всі сили потрібно спрямувати на відбудову в короткі терміни, а значить такими прикладами активізувати, надихнути громадськість, піднести її ентузіазм, і тільки так «вся щоденна праця робітників, їх трудові зусилля зливаються в єдиний могутній потік п'ятирічки»[Павлівський&Мартич, 1946 : 2]. Трудовій традиції відводилася така ж важлива роль, як і патріотичній чи революційній.

Однак адміністративно-командна система застосовувала не лише культивування трудового подвигу, але й систему покарань. У повоєнне мирне життя нерідко впліталися правила і дисципліна військового часу [Якобчук, 2019 : 99]. Указ Президії Верховної Ради СРСР чітко визначав покарання: спізнення на роботу, відлучки з робочого місця, прогул без поважної причини або невиконання наказу керівника вважали дезертирством і максимально суворо карали, віддаючи під суд як злочинців. З метою виявлення спізень перед будівлею заводу встановили стовп з обрізкою рейки, куди вахтер мав відбивати металевою колотушкою сигнали. Лише за першу половину 1947 р. під суд за «дезертирство» віддано 12 працівників[Степовий, 1996: 3].

На навчання та стажування робітників направляли на московський «Фрезер». Першими кваліфікованими майстрами заводу стали Долматов І. В., Петров Г. П., робітниками – слюсарі Гутін О. А., Довгань М. П., Полухін А. Є., токарі Колот А. І., Медведєв В. А., фрезерувальник Врель А. Г., електромонтери Гнедажевський А. В., Соболев Л. Л. Про них писали регіональні видання, зокрема у «Вінницькій правді» згадується бригадир такелажників Петров: «Він ще в солдатській гімнастерці. Воєнна виправка відчувається у всіх його рухах і владному голосі, коли він під час переміщення верстатів спрямовує зусилля кожного чоловіка бригади в один потужний цілеспрямований рух. Від роботи такелажників залежать темпи монтажу, і вони з дня в день перевиконують свої завдання»[Павлівський&Мартич, 1946 : 2]. Отже, формується образ сучасних на той момент героїв. Нерідко у газетних повідомленнях розміщуються портрети передовиків виробництва, які у поєднанні з текстом справляли на читача неабияке враження. Так, поряд зі статтею директора заводу Красноюрченка помістили фотографію електрозварювальника В. П. Плужнікова з помічницею А. Г. Юрченко, причому під світлиною зазначено, що вони виконують більше двох норм за зміну [Красноюрченко, 1946 : 2]. Праця понад норму, «стаханівський рух», вихід на роботу у вихідні всіляко заохочувався. «Між монтажниками розгорнулося вперте соціалістичне змагання, викликане прагненням бачити свій завод в дії, швидше виготовляти інструменти, яких так чекають заводи країни. І в цьому змаганні монтажники показують прекрасні зразки стаханівської праці. Однією з передових в змаганні є бригада Михайла Довганя. Виробничі завдання вона виконує на 270%» [Павлівський & Мартич, 1946 : 2].

У початковий період існування заводу однією із нагальних проблем була і плинність кадрів. Навіть керівники та спеціалісти, такі як начальник техвідділу, начальник ремонтно-механічного цеху, головні механіки, які були задіяні на найбільш відповідальних ділянках роботи, часто змінювалися. Це не могло не впливати на виробничі показники.

Слід також взяти до уваги той факт, що підприємство існувало у рамках адміністративно-командної системи економіки, тому цілком підпорядковувалося вказівкам «згори». Завод безпосередньо підкорявся Управлінню Машинобудівництва Вінницького Раднаргоспу [ДАВіО. Ф. 4784. Оп.1. Спр. 5. Арк. 4], а до 1956 р. був підлеглий і профспілці робітників верстатобудівельної та інструментальної промисловості, яка знаходилася у Москві [ДАВіО. Ф. 4784. Оп.1. Спр. 5. Арк. 6], але основним керівним органом, звичайно, було Міністерство верстатопрому. Саме з центру надходили вказівки про прискорення запуску підприємства. Тому директор уже 27 червня 1947 р. видав наказ з встановленням найжорсткіших строків підготовки цехів до початку робіт [Степовий, 1996 : 7].

У період організації Вінницький інструментальний мав усього чотири цехи: механічний, термічний, інструментальний і ремонтний [ДАВіО. Ф. 4784. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 8]. Перша продукція вийшла 8 травня 1948 р. Однак і форсування початку роботи, і нестача підготовлених кадрів, і неналежні умови праці (невідремонтованість верстатів, постійне відключення від енергопостачання, холод у цехах, практика відправлення робітників у вимушені відпустки без утримання), і відсутність єдиної системи технологічного контролю призвели до того, що її перші партії давали брак. У результаті низької якості виготовленої продукції місячні плани і весь графік освоєння випуску фрез було провалено. Тим не менше з 1949 р. Мінверстатопром спускає заводу тверді плани по випуску інструментів і розширенню асортименту продукції, для виконання яких необхідні титанічні зусилля. Нестачу механізмів компенсують «людськими ресурсами», запроваджують режим суворої економії, роботу понад норму, практикують перенесення вихідних на робочі дні, а недовиконані робочі зміни наздоганяють у суботи та

неділі, залучають жінок до суто чоловічої роботи. Радянська пропаганда всіляко заохочувала жіночу працю у важкій промисловості, зокрема в інструментальній. Нерідко у газетній періодиці розміщувалися повідомлення про трудові успіхи жінок на виробництві, про їх самовіддану працю на благо власного підприємства. «Валя Баранова і Галина Уханова фрезерувальники, – писалося у статті «Вінницької правди», – але поки завод почне діяти, дівчата монтують верстати, на яких працюватимуть» [Павлівський&Мартич, 1946 : 2]. За пропагандистським спрямуванням цих сюжетів проглядається вся складність та важкість такої роботи для жінки.

Силами заводу до 1952 р. будують і запускають електроустановку, однак вона не вирішує проблеми, і на підприємстві встановлюється жорсткий режим використання електроенергії. У результаті з 1948 до 1949 рр. випуск валової продукції збільшується на 88,4%, а середній виробіток на робітника – на 34,6% [Степовий, 1996 : 24]. У 1950 р. план виконали достроково, але до 1955 р. виробництво стало нерентабельним. Тим не менше центральні відомства вимагають різкого збільшення об'ємів, нарощування виробничих потужностей, освоєння нових видів інструментів, покращення якості та зниження собівартості продукції. І знову ставка робиться на «людський фактор». Для забезпечення підвищення норм виробітку створюється «стаханівська школа» під керівництвом кращого токаря заводу Колота О. І., яка, крім заохочення робітників до виконання за зміну понад 1,5 норми, має вивчати передові методи роботи. Стає зрозумілим, що без технічного переоснащення та реконструкції завод не зможе виконувати поставлених перед ним завдань. Хоча директор Красноюрченко, даючи інтерв'ю ще у 1946 р., запевняв, що «поточний метод, механізація, наполегливе технічне навчання робітників, використання найновіших досягнень науки повинні забезпечити високу продуктивність праці і таку ж якість продукції» [Красноюрченко, 1946 : 2], до механізації виробничих процесів вдалося перейти тільки наприкінці 1950-х – на початку 1960-х рр. По-перше, дещо змінилася риторика партійного і державного керівництва під час «відлиги». Завдання хрущовської модернізації були визначені постановою ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про покращення справи вивчення і впровадження в народне господарство досвіду і досягнень передової вітчизняної і зарубіжної техніки», прийнятою у травні 1955 р. [Родіна, 2017 : 106]. По-друге, з переоснащенням заводу зволікали з центру. Хоча нового обладнання підприємство не отримувало, профільний міністр А. Костоусов відхилив два проекти реконструкції. Тільки після приїзду до Вінниці заступника міністра М. Челухова у 1956 р., перевірки дійсного стану справ та складання відповідного акту нового директора Горобця П. А. прийняв А. Костоусов і дав вказівку на підготовку документації для реконструкції заводу. А про реальну ситуацію висловився Челухов: «Мене зустрів директор і везе кудись у поле. Я побачив заводську трубу, але біля неї немає заводу, а якісь будівлі, схожі на сарай. В цьому сараї встановлені верстати. Побутових умов нема ніяких, працюють в три зміни» [Степовий, 1996 : 28]. На реконструкцію були виділені кошти у розмірі 50 млн крб. Проектом передбачалося будівництво двох промислових корпусів, компресорної, окремого приміщення управління, а також житлового комплексу та їдальні. Однак фінансування не надходило. Лише коли Рада Міністрів СРСР прийняла постанову від 31 серпня 1960 р. № 940 «Про розвиток інструментальної промисловості в СРСР», в якій зазначалося, що реконструкцію Вінницького інструментального заводу потрібно закінчити у 1964 р., Держплан спрямував відповідні кошти. У ході реконструкції перший корпус замість 1961 р. за планом здано в експлуатацію у 1963 р., другий – у 1966. Як тільки завершилося його будівництво, фінансування було припинено. Після реконструкції завод перейшов на безцехову структуру управління виробництвом, організувано шість виробничих ділянок: токарна, фрезерна, ковальсько-ремонтна, шліфувально-заточна, інструментальна і ремонтна [ДАВіО. Ф. 4784. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 8]. Вдалося вирішити такі важливі проблеми, як переоснащення підприємства, комплексної автоматизації виробництва, освоєння і розширення випуску інструментів. Наприклад, з 1965 р. новим видом продукції стали шнекові розвертки, і Вінницький завод був єдиним у країні, який виготовляв таку продукцію [Степовий, 1995 : 45]. Крім того, з 1967 р. поряд зі спеціальним інструментом почався випуск товарів широкого вжитку. Першими з них були спортивні гантелі і дитячі гойдалки, згодом – посуд, кухонні ножі, кімнатні килимки. Ці додаткові профілі введено згідно з Директивами XXIV з'їзду КПРС по п'ятирічному плану розвитку народного господарства на 1971–1975 рр., у яких зазначалося: «Розвивати виробництво товарів культурно-побутового призначення і господарського вжитку в усіх галузях промисловості» [Гнатюк, 1971 : 4]. Далі автор статті наголошує, що задумані нові плани спрямовані на одну мету – успішне виконання відповідальних завдань партії щодо задоволення потреб і запитів покупців.

Завод став невпинно нарощувати потужності та вийшов на міжнародний ринок. Періодична преса відображала його безсумнівні досягнення. «...в 30 країн експортують свою продукцію інструментальники Вінниці. Тільки торік їхні фрези та розгортки демонструвалися на дев'яти міжнародних виставках та ярмарках і скрізь, де представлено продукцію вінничан, можна було побачити чимало представників провідних фірм Європи, Азії, Африки, Америки.

Вони тут же робили великі замовлення на продукцію радянських інструментальників...», – писала «Спортивна газета» [Брянський, 1968 : 3]. «За 22 роки свого існування інструментальний завод перетворився у велике, добре оснащене підприємство», – читаємо у «Вінницькій правді» [Паламарчук, 1969 : 2]. ЗМІ пропагували виробничі досягнення заводу, популяризували передовий досвід, публікували матеріали, присвячені передовикам виробництва, важливе місце відводилося соціалістичному змагання, моральному стимулюванню праці та переконанню читача, що всі досягнення – це результат нерозривного зв'язку із виконанням завдань соціально-економічного розвитку країни, які виконуються під впливом настанов комуністичної партії. Успіхи у виробництві присвячували певним державним подіям, відзначенню річниць від дня народження В. І. Леніна, Дня ВЛКСМ, партійним з'їздам або закінченню чергової п'ятирічки, наприклад: «До свята ВЛКСМ півтисячний комсомольський виробничий загін видав понад план продукції відмінної якості на 159,5 тисячі карбованців» [Брянський, 1968 : 3]. У радянському пропагандистському дискурсі яскраво проглядається керівна роль комуністичної партії та рядових комуністів у надиханні робітників на звершення трудових подвигів, виконання виробничих планів, розгортання соціалістичного змагання. «Комуніст повинен цікавитись, як живуть, працюють ті, що стоять поруч з ним, і якщо треба, – допомагати їм у всьому. Своєю приналежністю до партії він повинен бути організатором мас, вести за собою безпартійних. Саме такі і наші комуністи» [Слободянюк, 1971 : 2]. «Партійна організація цеху приділяє найпильнішу увагу соціалістичному змагання, весь час спрямовує його в потрібне річище... При добрій організації воно збуджує у людей творчу думку, спонукає їх увесь час шукати шляхів дальшого підвищення продуктивності праці. Усвідомлюємо також, якого значення набуває в соціалістичному змаганні стимулювання праці, моральне і матеріальне. Адже передовиків, скажімо, не байдуже, помітили його зусилля чи ні, відзначили їх чи проминули. Як правило, у нас у таких випадках випускаються листівки-блискавки, стіннівки тощо... Тепер серед робітників розгорнулося змагання за гідну зустріч XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України. Колектив цеху взяв конкретні зобов'язання, які виконуються успішно» [Слободянюк, 1971 : 2]. Про успіхи заводу пише і «Вінницька правда»: «Успішно справились ми із завданнями 1971 року. Країна одержала понад план на 87 тисяч карбованців металоріжучого інструменту». Далі читаємо: «...особливо активізувалася діяльність раціоналізаторів і винахідників. Десятки цінних пропозицій уже знайшли своє застосування» [Балтремус, 1972 : 2]. Однак не висока зарплатня чи можливість просування по кар'єрних сходах, а моральне стимулювання праці, визнання колективом напруженої праці новаторів, економія і бережливість визначаються як пріоритет. На шпальтах радянських видань повідомляється про виробничі конкурси за звання кращого за професією, вечори трудової слави, відзначення переможців соцзмагань: «Переможцям змагання довіряється очолити колони трудящих на святкових демонстраціях, їх портрети красуються на заводській алеї передовиків виробництва» [Балтремус, 1972 : 2]. Грошові премії надавалися не за особисті досягнення, а за колективну працю на благо рідного підприємства. «Робітник має змогу одержати винагороду за успішне виконання завдання усім колективом, ... коли зміна виконала план» [Барась, 1975 : 2]. Передовий досвід вивчається, узагальнюється і поширюється серед усіх працівників. «Після зміни можна побачити, як у червоному кутку або десь біля окремого верстата збираються представники однієї спеціальності: заточувальники, токарі або шліфувальники, як звичайно, технолог розповідає їм про прийоми роботи найдосвідченішого фахівця. Потім передовик показує, як саме треба працювати, щоб досягти високих результатів. Такі уроки досвіду, як їх у нас називають, дають багато» [Слободянюк, 1971 : 2]. Для досягнення кращих результатів практикувалося проведення суботників та недільників, як зазначала преса, з ініціативи самих робітників: «...цей день інструментальники вирішили перетворити на день ударної праці. Всі робітники стануть на свої робочі місця. Передовики підприємства очолять змагання за збільшення продукції. Протягом дня її буде вироблено на 60 тисяч карбованців, зароблені кошти перераховано у фонд п'ятирічки» [Рекрут, 1972 : 3].

На протилежному полі героїчного дискурсу знаходилися негативні персонажі. Звичайною справою на сторінках періодичних видань була критика нероб, прогульників та пияків [Каганов, 2014 : 220]. «А то, що гріха таїти, буває і так: одержав новачок свою першу полумку – і мерщій до магазину, щоб «віддячити» своєму учителю пляшкою горілки. Такі випадки плямують робітниче звання, а тому їх треба рішуче викорінювати» [Балтремус, 1972 : 2]. Позиціонувалося переконання, що завдяки виховному впливу партійців та комсомольців можна перевиховати таких ледарів і завдяки трудовому змагання зробити з них передовиків виробництва.

Головним пріоритетом промислового розвитку країни у 1960-х – 1970-х рр. оголошувався зв'язок виробництва з наукою, адже тільки у такому випадку можна було подолати технічну відсталість. Урядові постанови рясніли лозунгами: «Науку – у виробництво». Згідно з виконанням цих завдань працює і Вінницький інструментальний. На сторінках радянських газет з'являються статті та повідомлення про співпрацю підприємства з науковими установами та вищими навчальними закладами міста. Медики організували на заводі свою проблемно-

дослідну лабораторію [Лаєнко, 1969: 3], але й підприємство не залишилося у боргу – започаткувало випуск металевих зубних протезів, а з 1980-х рр. – набір пристосувань для функціонального остеосинтезу, який використовувався для лікування пацієнтів із захворюваннями опорно-рухового апарату і дозволяв у короткі терміни зрощувати переломи кісток. Тоді ж на заводі організовано філіал кафедри металорізальних верстатів і верстатних комплексів Вінницького політехнічного інституту.

Періодика радянського часу висвітлювала не тільки виробничі успіхи та досягнення підприємства, у статтях повідомлялося і про зростання добробуту робітників [Беккерман, 1968 : 4], і про соціально-побутову сферу, зокрема, вирішення житлової проблеми [Паламарчук, 1969 : 2], організацію дозвілля [Козаченко, 1969 : 3; Листопад, 1985 : 4], однак риторика їх не мінялася: за друкованими рядками проглядався пафос комуністичного будівництва.

Висновки. Вміщені на шпальтах радянських періодичних видань матеріали свідчать про безсумнівні позитивні результати у діяльності Вінницького інструментального заводу впродовж його існування. Це знайшло своє виявлення у значних досягненнях підприємства, налагодженні випуску конкурентоздатної продукції, вдосконаленню організації виробництва, його автоматизації, розвитку інфраструктури, покращенні умов праці та життя робітників. Ці досягнення всебічно висвітлювалися на сторінках періодичних видань. Однак радянська преса мала свою специфіку творення інформаційної картини про розвиток економіки СРСР, старанно ретушувала вади командно-адміністративної системи та її несприйнятливність до вимог часу. Шпальти газет у 1940-х – на початку 1980-х рр. були одним із майданчиків для демонстрації трудового подвигу радянських людей, формували громадську думку про переваги соціалістичного розвитку суспільства. А втім, незважаючи на заангажованість, пропагандистське забарвлення та шаблонність публікацій, інформація радянських ЗМІ дає змогу оцінити не лише здобутки у діяльності заводу, але й виявити недоліки та допущені прорахунки. Але, на нашу думку, ці хиби варто пов'язувати насамперед із особливостями розвитку загальносоюзної промисловості – слідуванням вказівкам «згори», необхідністю виконання планів чергових п'ятирічок, відставанням СРСР у науково-технічному прогресі, відсутністю ефективного зв'язку науки і виробництва, використанням застарілої техніки та технологій і залучення натомість «людського фактору» для виконання поставлених партійним та державним керівництвом завдань з підвищення продуктивності праці, збільшення кількості продукції та покращення її якості.

Подяка. Висловлюємо щирі вдячність працівникам архівних установ та бібліотек за сприяння у підготовці статті, а також членам редколегії журналу за консультації, надані під час підготовки статті до друку.

Фінансування. Автори не отримали фінансової підтримки для дослідження, авторства та / або публікації цієї статті.

Джерела та література:

- Балтремус, С. (1972). Грані творчості. *Вінницька правда*, 29 березня, 2.
- Баран, В. К., & Даниленко, В. М. (1999). *Україна в умовах системної кризи (1946–1980-ті)*. К.: Альтернативи, 304 с.
- Барась, М. (1975). Що дав експеримент. *Комсомольське плем'я*, 18 березня, 2.
- Беккерман, І. (1968). На всі смаки. *Вінницька правда*, 15 лютого, 4.
- Брянський, М. (1968). Руки вправні і сильні. *Спортивна газета*, 31 жовтня, 3.
- Гнатюк, М. (1971). Сюрпризи інструментальників. *Вінницька правда*, 28 травня, 4.
- ДАВіО – Державний архів Вінницької області.
- Каганов, Ю. О. (2014). Радянська преса і конструювання масової суспільної свідомості в Україні (1950–1985 рр.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького Національного університету*, Вип. 38. 213–225.
- Козаченко, Л. (1965). Жива історія. *Комсомольське плем'я*, 14 листопада, 3.
- Колісник, Ю. (2008). *Формування суспільної свідомості журнальною періодикою УРСР (1950-ті – 1980 рр.)*. Черкаси: Вид-во Ю. Чабаненко, 290 с.
- Красноярченко, О. (1946). Контури Вінницького інструментального. *Вінницька правда*, 1 травня, 2.
- Лаєнко, М. (1969). Лабораторія здоров'я. *Комсомольське плем'я*, 28 січня, 3.
- Листопад, М. (1985). Спорт – цех здоров'я. *Комсомольське плем'я*, 15 серпня, 4.
- Нестеренко, Н. (1999). Розповіді про Вінницький інструментальний завод. *Тези доповідей 19-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції*. 65–66.
- Павлівський & М., Мартич М. (1946). Завод народжується. *Вінницька правда*, 14 серпня, 2.
- Паламарчук, Є. (1969). Товариш директор. *Вінницька правда*, 28 березня, 2.
- Рекрут, Я. (1972). Інструментальники вирішили. *Робітнича газета*, 14 квітня, 3.

- Родіна, В. В. (2017). Особенности промышленного дискурса в СССР во второй половине XX века. *Управленческое консультирование*, (11), 104–118.
- Рудий, Г. (2017). Газетна періодика УРСР 1950-х років: особливості формування, функціонування, контент. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. Вип. 48. 645–666.
- Слободянюк, А. (1971). Право йти попереду. *Радянська Україна*, 16 січня, 2.
- Смоляк, В. (1995). Є і обсяги, є і прибутки. *Панорама*, 29 липня, 2.
- Стебновская, Г. К. (ред.). (1986). *Винницкий инструментальный завод. Исторический очерк*. Липовец, 254.
- Степовий, Л. Г. (1996). *Винницкий инструментальный завод: Исторические очерки (1946–1996)*. Хмельницький: Поділля, 297 с.
- Тітка, О. О. (2014). *Відбудова і функціонування місцевої промисловості України в 1943–1950 рр.: історичний аспект* (автореф. дис... канд. істор. наук: спец. 07.00.01 – Історія України). Черкаси, 20 с.
- Толстов, Р. Д. (2008). Економічна реформа середини 60-х років XX ст. та подальші кроки удосконалення радянського господарського механізму (1965–1985 рр.). *Актуальні проблеми економіки*. № 8. 11–22.
- Якобчук, Н. О. (2019) Українське суспільство у повоєнний період (1945–1953 рр.): соціальний вимір і повсякденність. *Військово-історичний меридіан. Електронний науковий фаховий журнал* Вип.2(24). 99–113.

Елена Стадник

Винницкий государственный педагогический университет имени Михаила Коцюбинского
кандидат исторических наук, доцент (Украина)

Наталія Кузьминец

Винницкий государственный педагогический университет имени Михаила Коцюбинского
кандидат исторических наук, доцент (Украина)

Становление и развитие Винницкого инструментального завода как отражение реалий советской промышленности (по материалам периодических изданий конца 1940-х – начала 1980-х гг.)

Аннотация. Целью статьи является освещение процесса создания, становления и развития Винницкого инструментального завода и показ его деятельности через призму советской прессы. **Методология исследования** основана на использовании общенаучных (анализа, синтеза, систематизации, обобщения) и специально-исторических (историко-критического, историко-сравнительного, проблемно-хронологического, дискурс-анализа, обработки документов) методов. Исследование базируется на универсальных принципах историзма, научности, полифакторности и системности. **Научная новизна** работы заключается в том, что авторами впервые, на основе анализа периодических изданий в качестве источника, раскрыто различные аспекты функционирования Винницкого инструментального завода в системе реалий развития советской промышленности. **Выводы.** Содержащиеся на страницах советских периодических изданий материалы свидетельствуют о несомненных положительных результатах в деятельности Винницкого инструментального завода в течение его существования. Это нашло свое проявление в значительных достижениях предприятия, налаживании выпуска конкурентоспособной продукции, совершенствованию организации производства, его автоматизации, развития инфраструктуры, улучшении условий труда и жизни рабочих. Эти достижения всесторонне освещались на страницах периодических изданий. Однако советская пресса имела свою специфику создания информационной картины о развитии экономики СССР, старательно ретушировали недостатки командно-административной системы и ее невосприимчивость к требованиям времени. Полосы газет в конце 1940-х – начале 1980-х гг. были одной из площадок для демонстрации трудового подвига советских людей, формировали общественное мнение о преимуществах социалистического развития общества. Тем не менее, несмотря на ангажированность, пропагандистскую окраску и шаблонность публикаций, информация советских СМИ позволяет оценить не только достижения в деятельности завода, но и выявить недостатки и допущенные просчеты. Но, по нашему мнению, эти недостатки стоит связывать прежде всего с особенностями развития общесоюзной промышленности – следованием указаниям «сверху», необходимостью выполнения планов очередных пятилеток, отставанием СССР в научно-техническом прогрессе, отсутствием эффективной связи науки и производства, использованием устаревшей техники и технологий и привлечению вместо «человеческого фактора» для

выполнения поставленных партийным и государственным руководством задач по повышению производительности труда, увеличению количества продукции и улучшению ее качества.

Ключевые слова: Винницький інструментальний завод, промисленість, виробництво, радянська преса, ідеологія, пропаганда, комуністичне свідомість.

Olena O. Stadnyk

Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University
PhD (History), Associate Professor (Ukraine)

Natalia P. Kuzminets

Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University,
PhD(History), Associate Professor (Ukraine)

Formation and Development of the Vinnytsia Tool Plant as a Reflection of the Realities of Soviet Industry (According to the Periodicals of the Late 1940s - Early 1980s).

Abstract. The purpose of the article is to cover the process of founding, formation and development of the Vinnytsia Tool Plant and show its activities through the prism of the Soviet press. **The methodology of research** is based on the use of general scientific (analysis, synthesis, systematization, generalization) and special-historical (historical-critical, historical-comparative, problem-chronological, discourse-analysis, document processing) methods. The study is based on the universal principles of historicism, scientificity, multifactoriality and systematicity. **The scientific novelty** of the work is that the authors for the first time, based on the analysis of periodicals as a source, revealed various aspects of the functioning of the Vinnytsia Tool Plant in the system of realities of Soviet industry. **Conclusions.** The materials placed on the pages of Soviet periodicals testify to the undoubted positive results in the activities of the Vinnytsia Tool Plant during its existence. This is reflected in the significant achievements of the enterprise, the establishment of competitive products, improving the organization of production, its automation, infrastructure development, improving working conditions and living conditions of workers. These achievements were comprehensively covered in the pages of periodicals. However, the Soviet press had its own specifics of creating an information picture about the development of the Soviet economy, carefully retouched the shortcomings of the command-administrative system and its insensitivity to the demands of the time. Newspaper columns in the late 1940s and early 1980s were one of the platforms for demonstrating the labor exploits of the Soviet people and shaped public opinion about the benefits of socialist development in society. Nevertheless, despite the bias, propaganda and stereotypes of the publications, the information in the Soviet media allows us to assess not only the achievements in the plant's activities, but also to identify shortcomings and miscalculations. But, in our opinion, these shortcomings should be connected first of all with features of development of the all-Union industry - following instructions "from above", necessity of performance of plans of the next five years, lag of the USSR in scientific and technical progress, lack of effective communication of science and production, using outdated equipment and technologies and involving instead the "human factor" to fulfill the tasks set by the party and state leadership to increase productivity, increase the number of products and improve its quality.

Key words: Vinnytsia tool factory, industry, production, Soviet press, ideology, propaganda, communist consciousness.

References:

- Baltremus, S.** (1972). Hrani tvorchosti [The facets of creativity]. *Vinnytska Pravda- Vinnytsia truth*, 29 bereznia, 2. [in Ukrainian]
- Baran, V. K., & Danylenko, V. M.** (1999). *Ukraina v umovakh systemnoi kryzy (1946 – 1980-ti)* [Ukraine in the conditions of systemic crisis (1946 - 1980s)]. K.: Alternatyvy, 304 s. [in Ukrainian]
- Baras, M.** (1975). Shcho dav eksperyment [What gave the experiment]. *Komsomolske plem`ia-Komsomol tribe*, 18 bereznia, 2. [in Ukrainian]
- Bekkerman, I.** (1968). Na vsi smaky [For all tastes.]. *Vinnytska Pravda-Vinnytsia truth*, 15 liutoho, 4. [in Ukrainian]
- Brianskyi, M.** (1968). Ruky vpravni i sylni [Hands are skillful and strong]. *Sportyvna hazeta-Sports newspaper*, 31 zhovtnia, 3. [in Ukrainian]
- DAViO** – Derzhavnyi arkhiv Vinnytskoi oblasti [State archive of Vinnitsia region]
- Hnatiuk, M.** (1971). Siurpryzy instrumentalnykiv [Surprises of instrumentalists]. *Vinnytska Pravda-Vinnytsia truth*, 28 travnia, 4. [in Ukrainian]
- Kahanov, Yu. O.** (2014). Radianska presa i konstruiuvannya masovoi suspilnoi sviomosti v Ukraini (1950 – 1985 rr.) [Soviet press and the construction of mass public consciousness in Ukraine (1950 - 1985)] *Naukovi pratsi istorichnoho fakultetu Zaporizkoho Natsionalnogo universytetu*, Vyp. 38-

.....
Scientific works of the historical faculty of Zaporizhia National University, Vol. 38. 213-225. [in Ukrainian]

Kolisnyk, Yu. (2008). *Formuvannia suspilnoi svidomosti zhurnalnoiui periodykoii URSS (1950-ti – 1980 rr.) [Formation of public consciousness by journal periodicals of the USSR (1950s - 1980s)]* Cherkasy: Vyd-vo Yu. Chabanenko, 290 s. [in Ukrainian]

Kozachenko, L. (1965). *Zhyva istoriia [Living history]. Komsomolske plem`ia- Komsomol tribe, 14 lystopada, 3. [in Ukrainian]*

Krasnoiurchenko, O. (1946). *Kontury Vinnytskoho instrumentalnogo [Contours of Vinnytsia instrumental]. Vinnytska Pravda-Vinnytsia truth, 1 travnia, 2. [in Ukrainian]*

Laienko, M. (1969). *Laboratoriia zdorov`ia [Health laboratory]. Komsomolske plem`ia-Komsomol tribe, 28 sichnia, 3. [in Ukrainian]*

Lystopad, M. (1985). *Sport – tsekh zdorov`ia [Sport is a shop of health]. Komsomolske plem`ia-Komsomol tribe, 15 serpnia, 4. [in Ukrainian]*

Nesterenko, N. (1999). *Rozpovidi pro Vinnytskyi instrumentalnyi zavod [Stories about Vinnytsia Tool Plant]. Tezy dopovidei 19-yi Vinnytskoi oblasnoi istoryko-kraieznavchoi konferentsii- Abstracts of the 19th Vinnytsia Regional Historical and Local History Conference. 65 – 66. [in Ukrainian]*

Palamarchuk, Ye. (1969). *Tovarysh dyrektor [Comrade director]. Vinnytska Pravda- Vinnytsia truth, 28 bereznia, 2. [in Ukrainian]*

Pavlivskiy & M., Martych M. (1946). *Zavod narodzhuietsia [The plant is born]. Vinnytska Pravda-Vinnytsia truth, 14 serpnia, 2. [in Ukrainian]*

Rekrut, Ya. (1972). *Instrumentalnyi vyryshyly [Instrumentalists decided]. Robitnycha hazeta-Worker's newspaper, 14 kvitnia, 3. [in Ukrainian]*

Rodina, V. V. (2017). *Osobennosti promyshlennogo diskursa v SSSR vo vtoroy polovine XX veka [Features of industrial discourse in the USSR in the second half of the twentieth century]. Upravlencheskoe konsultirovanie-Management consulting, (11), 104 – 118. [in Russian]*

Rudyi, H. (2017). *Hazetna periodyka URSS 1950-kh rokiv: osoblyvosti formuvannia, funktsionuvannia, content [Newspaper periodicals of the USSR in the 1950s: features of formation, functioning, content]. Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho-Scientific works of the National Library of Ukraine named after VI Vernadsky. Vyp. 48. 645-666. [in Ukrainian]*

Slobodianuk, A. (1971). *Pravo tyt poperedu [The right to go ahead]. Radianska Ukraina- Soviet Ukraine, 16 sichnia, 2. [in Ukrainian]*

Smoliak, V. (1995). *Ye i obsiah, ye i prybutky [There are volumes, there are profits]. Panorama-Panorama, 29 lypnia, 2. [in Ukrainian]*

Stebnovskaya, G. K. (red.). (1986). *Vinnitskiy instrumentalnyi zavod. Istoricheskiy ocherk [Vinnytsia Tool Factory. Historical sketch]. Lipovets, 254. [in Russian]*

Stepoviy, L. G. (1996). *Vinnitskiy instrumentalnyi zavod: Istoricheskie ocherki (1946 – 1996) [Vinnytsia Tool Factory: Historical Sketches (1946 - 1996)]. Hmelniitskiy: Podillya, 297 s. [in Russian]*

Titika, O. O. (2014). *Vidbudova i funktsionuvannia mistsevoi promyslovosti Ukrainy v 1943 – 1950 rr.: istorychnyi aspekt [Reconstruction and functioning of local industry in Ukraine in 1943 - 1950: historical aspect] (avtoref. dys... kand. istor. nauk: spets. 07.00.01 – Istorii Ukrainy). Cherkasy, 20 s. [in Ukrainian]*

Tolstov, R. D. (2008). *Ekonomichna reforma seredyny 60-kh rokiv XX st. ta podalshi kroky udoskonalennia radianskoho hospodarskoho mekhanizmu (1965 – 1985 rr.) [Economic reform in the mid-60's of the twentieth century and further steps to improve the Soviet economic mechanism (1965 - 1985)]. Aktualni problemy ekonomiky-Current economic problems. № 8. 11 – 22. [in Ukrainian]*

Yakobchuk, N. O. (2019) *Ukrainske suspilstvo u povoiennyi period (1945 – 1953 rr.): sotsialnyi vymir i povsiakdennist [Ukrainian society in the postwar period (1945 - 1953): social dimension and everyday life]. Viiskovo-istorychnyi merydian. Elektronnyi naukovyi fakhovyi zhurnal -Military-historical meridian. Electronic scientific professional journal Vyp.2(24). 99 – 113. [in Ukrainian]*

Статтю надіслано до редколегії 08.01.2021 р.
Статтю рекомендовано до друку 15.02.2021 р.